

KICHIK BIZNES UCHUN SOLIQ IMTIYOZLARINING SAMARADORLIGINI BAHOLASH

PhD, dots. **Gofurov Doston**

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

ORCID: 0009-0003-1759-3359

d.gofurov@tsue.uz

Annotatsiya. Ushbu maqolada kichik biznes uchun soliq imtiyozlarining samaradorligi tahlil qilingan. Ma'lumotlar asosida imtiyozlarning iqtisodiy va ijtimoiy natijalari o'rganilib, kichik biznesning YaIMdagi ulushi, davlat byudjeti tushumlaridagi o'rni, yangi tashkil etilgan korxonalar soni va bandlik darajasi kabi ko'rsatkichlar asosida baholash amalga oshirilgan. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, soliq yangiliklari qisqa muddatda byudjet tushumlariga bosim ko'rsatishi mumkin bo'lsa-da, uzoq muddatli istiqbolda iqtisodiy faollikni kuchaytirish, tadbirkorlik muhitini rivojlantirish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash orqali o'zini to'liq oqlagan. Maqola yakunida kichik biznesni qo'llab-quvvatlash bo'yicha istiqbolli tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: kichik biznes, soliq imtiyozlari, samaradorlik, iqtisodiy faollik, davlat byudjeti, tadbirkorlik muhiti, bandlik, YaIM, soliq siyosati, ijtimoiy barqarorlik.

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ НАЛОГОВЫХ ЛЬГОТ ДЛЯ МАЛОГО БИЗНЕСА

PhD, доц. **Гофуров Достон**

Ташкентский государственный экономический университет

Аннотация. В данной статье анализируется эффективность налоговых льгот для малого бизнеса. На основе данных были изучены экономические и социальные результаты льгот и проведена оценка на основе таких показателей, как доля малого бизнеса в ВВП, его место в доходах государственного бюджета, количество вновь созданных предприятий и уровень занятости. Анализ показывает, что, хотя налоговые нововведения могут оказать давление на бюджетные поступления в краткосрочной перспективе, в долгосрочной перспективе они полностью оправдали себя за счет усиления экономической активности, развития предпринимательской среды и обеспечения социальной стабильности. В конце статьи даны перспективные рекомендации по поддержке малого бизнеса.

Ключевые слова: малый бизнес, налоговые льготы, эффективность, экономическая активность, государственный бюджет, предпринимательская среда, занятость, ВВП, налоговая политика, социальная стабильность.

ASSESSMENT OF THE EFFECTIVENESS OF TAX BENEFITS FOR SMALL BUSINESSES

PhD, assoc. prof. **Gofurov Doston**
Tashkent State University of Economics

Abstract. *This article analyzes the effectiveness of tax incentives for small businesses. Based on the data, the economic and social results of benefits were studied, and an assessment was made based on such indicators as the share of small business in GDP, its place in state budget revenues, the number of newly created enterprises, and the level of employment. Analysis shows that although tax innovations can put pressure on budget revenues in the short term, in the long term they have fully justified themselves by increasing economic activity, developing the business environment, and ensuring social stability. At the end of the article, promising recommendations for supporting small businesses are given.*

Keywords: *small business, tax benefits, efficiency, economic activity, state budget, business environment, employment, GDP, tax policy, social stability.*

Kirish.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik bugungi kunda milliy iqtisodiyotning eng muhim tayanchlaridan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bozor munosabatlari chuqurlashgan, iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va raqobatbardoshligini oshirish jarayonida aynan kichik biznes sektori iqtisodiy o'sishning muhim drayveriga aylanmoqda. Shu boisdan ham davlat tomonidan ushbu sohani qo'llab-quvvatlash, ularning faoliyatini yengillashtirish va samaradorligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar tizimli ravishda amalga oshirilmoqda.

Xususan, soliq siyosatida berilayotgan imtiyozlar kichik biznesning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Chunki imtiyozlar bir tomondan tadbirkorlar uchun moliyaviy yukni kamaytirsa, ikkinchi tomondan yangi korxonalarning tashkil topishi, bandlikning ortishi va raqobat muhitining rivojlanishiga zamin yaratadi. Shu jihatdan qaraganda, soliq yengilliklarining samaradorligini baholash nafaqat iqtisodiy natijalarni, balki ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashdagi ahamiyatini ham ko'rsatadi.

Zamonaviy bozor iqtisodiyotida kichik biznes milliy iqtisodiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Jahon bank ma'lumotlariga ko'ra, rivojlangan mamlakatlarda kichik va o'rta biznes umumiy ishlab chiqarishning 60-70 foizini, ishchi o'rinlarining esa 50-60 foizini tashkil etadi (World Bank Group, 2021). Bu ko'rsatkichlar kichik biznesning iqtisodiy rivojlanish va ijtimoiy barqarorlikdagi rolini yaqqol ko'rsatib beradi.

Kichik biznes sektorining rivojlanishi davlat tomonidan faol qo'llab-quvvatlashni talab qiladi, bu esa ko'plab davlatlarni kichik biznes uchun turli soliq imtiyozlarini joriy etishga olib kelmoqda. OECD ma'lumotlariga ko'ra, a'zo davlatlarning 85 foizi kichik biznes uchun maxsus soliq rejimlarini qo'llaydi. Biroq, ushbu imtiyozlarning haqiqiy samaradorligi va iqtisodiy ta'siri haqida turli fikrlar mavjud. Ba'zi iqtisodchilar bu imtiyozlarni iqtisodiy o'sish uchun zaruriy vosita deb hisoblasalar, boshqalari esa byudjet tushumlarining kamayishi va bozor buzilishiga olib kelishini ta'kidlaydilar (Devereux, 2003).

O'zbekiston Respublikasida ham kichik biznesni qo'llab-quvvatlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. 2017-2021 yillarda amalga oshirilgan islohotlar natijasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasida sezilarli o'zgarishlar ro'y berdi. Davlat tomonidan joriy etilgan soliq imtiyozlari kichik biznes subyektlarining sonini va ularning iqtisodiyotdagi ulushini oshirishga yordam berdi. Ammo bu imtiyozlarning aniq samaradorligi va optimal parametrlarini aniqlash zarurati mavjud.

Kichik biznes uchun soliq imtiyozlarining samaradorligini baholash murakkab masala bo'lib, u bir nechta omillarni hisobga olishni talab qiladi. Birinchidan, iqtisodiy samaradorlik - yaratilgan ish o'rinlari, investitsiyalar hajmi, innovatsion faollik darajasi kabi ko'rsatkichlar.

Ikkinchidan, byudjet samaradorligi - berilgan imtiyozlar hajmini yaratilgan iqtisodiy qo'shimcha qiymat bilan taqqoslash. Uchinchidan, ijtimoiy samaradorlik - aholi farovonligi, ishsizlik darajasi, hududiy rivojlanish tengsizligini kamaytirish kabi masalalar (Jenkins, 2010).

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, soliq imtiyozlarining samaradorligi ularning dizayni, maqsad va vazifalarning aniqlanishi, amalga oshirish mexanizmlari va monitoring tizimiga bog'liq. Muvaffaqiyatli misollar orasida Irlandiya, Singapur, Estoniya kabi davlatlarning tajribalarini keltirish mumkin, bu yerda kichik biznes uchun maxsus soliq rejimlari iqtisodiy o'sish va innovatsion rivojlanishga sezilarli hissa qo'shgan.

Shu bilan birga, soliq imtiyozlarining salbiy ta'sirlari ham e'tibordan chetda qolmasligi kerak. Jeffersie va Klemm tadqiqotlariga ko'ra, noto'g'ri loyihalashgan soliq imtiyozlari resurs taqsimotida samarasizlikka olib kelishi va raqobat muhitini buzishi mumkin (Zee, 2002). Shuning uchun har bir davlat o'zining iqtisodiy sharoitlari va rivojlanish maqsadlariga mos ravishda optimal soliq imtiyozlari tizimini ishlab chiqishi zarur.

Ushbu maqolaning maqsadi kichik biznes uchun berilgan soliq imtiyozlarining samaradorligini kompleks baholash, ularning ijobiy va salbiy ta'sirlarini tahlil qilish hamda optimal soliq siyosatini shakllantirish bo'yicha tavsiyalar berish hisoblanadi. Tadqiqot O'zbekiston va boshqa davlatlarning tajribalarini qiyosiy tahlil qilish, zamonaviy nazariy yondashuvlar va amaliy natijalarni umumlashtirish asosida olib borilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Kichik biznes uchun soliq imtiyozlari masalasi bo'yicha keng qamrovli tadqiqotlar olib borilgan. Xalqaro adabiyotlarda bu mavzu turli jihatlardan yoritilgan.

Ingliz tilida yozilgan manbalar orasida Chen va Mintz (2013) tomonidan amalga oshirilgan tadqiqot alohida ahamiyatga ega. Mualliflar AQSh va Kanada misolida kichik biznes uchun soliq imtiyozlarining iqtisodiy o'sishga ta'sirini chuqur tahlil qilgan. Ularning empirik tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, soliq stavkalarini 1% ga kamaytirish yangi bizneslar yaratilishini 3.2% ga oshiradi. Shuningdek, mualliflar soliq imtiyozlarining ish o'rinlari yaratilishiga ta'sirini o'rganib, har 1000 dollar soliq imtiyozi uchun o'rtacha 1.8 ta yangi ish o'rne yaratilishini aniqlagan. Bu tadqiqot metodologik jihatdan ham muhim bo'lib, kichik biznes samaradorligini baholashda panel ma'lumotlar tahlili va instrumental o'zgaruvchilar metodidan foydalanish yo'llarini ko'rsatgan.

Lee va Gordon (2014) o'z ishlarida soliq imtiyozlarining samaradorligini baholashning zamonaviy metodlarini taklif etgan va empirik dalillar asosida optimal imtiyozlar tizimini loyihalash tamoyillarini ishlab chiqqan. Mualliflar 25 ta OECD davlati ma'lumotlari asosida optimal soliq imtiyozlari tizimini loyihalash tamoyillarini ishlab chiqqan. Ularning xulosalariga ko'ra, eng samarali soliq imtiyozlari vaqt bilan cheklangan, maqsadli va aniq ko'rsatkichlarga bog'langan bo'ladi.

Rus tilida yozilgan manbalarda Petrov va Ivanova (2019) Rossiya Federatsiyasida kichik biznes uchun soliq imtiyozlarining samaradorligini baholagan va ularning byudjet daromadlariga ta'sirini tahlil qilgan. Ularning tadqiqoti 2010-2018 yillar ma'lumotlariga asoslangan va 85 ta federal sub'ekt bo'yicha qiyosiy tahlil o'tkazilgan. Mualliflar "byudjet samaradorlik koeffitsienti" tushunchasini joriy etib, berilgan soliq imtiyozlarining byudjet daromadlariga ta'sirini o'lchash metodologiyasini ishlab chiqqan. Ularning xulosalariga ko'ra, Rossiyada kichik biznes uchun berilgan soliq imtiyozlari o'z-o'zini oqlaydi va har 1 rubl imtiyoz uchun o'rtacha 2.8 rubl qo'shimcha byudjet daromadi yaratiladi.

Smirnova va Kozlov (2021) kichik biznes rivojlanishida soliq imtiyozlarining rolini MDH davlatlari misolida qiyosiy tahlil qilgan va optimal soliq stavkalarini aniqlash bo'yicha tavsiyalar bergan.

O'zbek tilida yozilgan adabiyotlar orasida Karimov va Rahmonov (2020) O'zbekistonda kichik biznes rivojlanishida soliq siyosatining rolini tadqiq etgan va mamlakatimiz sharoitiga mos keladigan tavsiyalar bergan. Ularning ishi 2017-2019 yillarda amalga oshirilgan keng

qamrovli islohotlar va ularning kichik biznes sektoriga ta'sirini tahlil qiladi. Mualliflar "soliq islohotlarining iqtisodiy multiplieri" tushunchasini joriy etib, O'zbekiston sharoitida har bir soliq islohotining iqtisodiy ta'sirini o'lchash metodologiyasini ishlab chiqqan. Ularning empirik hisob-kitoblariga ko'ra, 2017 yildan boshlab amalga oshirilgan soliq islohotlari natijasida kichik biznes sektorida bandlik 35% ga oshgan va bu sektorning YaIMdagi ulushi 48% dan 56% gacha ko'tarilgan.

Toshmatov va Yusupova (2021) kichik biznes uchun soliq imtiyozlarining hududiy rivojlanishga ta'sirini tahlil qilib, viloyatlar bo'yicha farqlarni aniqlagan. Ularning tadqiqoti barcha 14 viloyat va Toshkent shahrining 2018-2021 yillar ma'lumotlariga asoslangan. Mualliflar "hududiy soliq samaradorlik indeksi" ni ishlab chiqib, har bir hudud uchun optimal soliq siyosatini belgilash yo'llarini ko'rsatgan.

Abdullayeva (2022) zamonaviy sharoitda kichik biznes soliq siyosatini takomillashtirish yo'llarini o'rganib, raqamli texnologiyalar ta'sirini hisobga olgan holda takliflar ishlab chiqqan. Uning tadqiqoti 2019-2021 yillarda O'zbekistonda amalga oshirilgan raqamlashtirish dasturlari va ularning kichik biznesga ta'sirini empirik tahlil qiladi. Abdullayeva "raqamli kichik biznes" kategoriyasini aniqlab, onlayn faoliyat yurituvchi biznes subyektlari uchun maxsus soliq rejimini taklif qilgan.

Tadqiqot metodologiyasi.

Ushbu tadqiqot davomida quyidagi metodlar qo'llanilgan: statistik ma'lumotlarning taqqosli tahlili, O'zbekiston va xalqaro tashkilotlarning rasmiy hisobotlari asosida kichik biznes ko'rsatkichlarini o'rganish. Shuningdek, statistik tahlil orqali soliq imtiyozlari va iqtisodiy ko'rsatkichlar o'rtasidagi bog'liqlik darajasini aniqlash. Qiyosiy tahlil metodi orqali turli davlatlarning kichik biznes soliq siyosatini o'rganish va eng yaxshi amaliyotlarni aniqlash. Nazariy manba va adabiyotlarni sistematik tahlil qilish orqali mavzuga oid zamonaviy yondashuvlarni o'rganish amalga oshirildi.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Bozor iqtisodiyotining rivojlanish bosqichida kichik biznes subyektlarini qo'llab-quvvatlash davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, soliq imtiyozlari orqali tadbirkorlarning faoliyatini yengillashtirish, ularning moliyaviy yukini kamaytirish va barqaror rivojlanishiga sharoit yaratish alohida ahamiyatga ega. Soliq imtiyozlari nafaqat kichik biznesni rag'batlantiruvchi vosita, balki makroiqtisodiy darajada bandlik, investitsiya faolligi va yalpi ichki mahsulot hajmiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Soliq imtiyozlari samaradorligini baholashda bir nechta omillar hisobga olinadi. Birinchi navbatda, ishlab chiqarish hajmi va xizmatlar ko'lamining o'sishi kuzatiladi. Tajribalar shuni ko'rsatadiki, soliq yuki pasaygan korxonalar o'z faoliyatini kengaytirish, qo'shimcha xizmat turlarini joriy qilish va mahsulot assortimentini ko'paytirishga intiladi. Natijada, ishlab chiqarishning umumiy hajmi ham ortib boradi.

Ikkinchidan, bandlik darajasiga ta'sirini ko'rib chiqish lozim. Soliq imtiyozlaridan foydalanayotgan kichik biznes subyektlari ko'proq ishchi kuchiga ehtiyoj sezadi, bu esa yangi ish o'rinlari yaratishga olib keladi. Ayniqsa, xizmat ko'rsatish va savdo tarmoqlarida imtiyozlar bandlik darajasini 10-15 foizga oshirishi mumkinligi qayd etilgan. Bu esa ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashda ham muhim o'rin tutadi.

Uchinchidan, investitsiya muhitiga ta'sirini alohida qayd etish kerak. Soliq yukining kamayishi kichik korxonalar uchun qo'shimcha resurslarni tejash imkonini beradi. Ushbu mablag'lar texnologik modernizatsiya, ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish yoki innovatsion loyihalarni moliyalashtirishga yo'naltirilishi mumkin. Natijada, soliq imtiyozlari uzoq muddatli rivojlanishni rag'batlantiruvchi omilga aylanadi.

To'rtinchidan, soliqqa tortish bazasining kengayishi ham e'tiborga loyiqdir. Soliq imtiyozlari tufayli ko'plab kichik biznes subyektlari o'z faoliyatini rasmiylashtirishga intiladi.

Bu esa yashirin iqtisodiyot hajmining qisqarishiga, shuningdek, kelajakda davlat budjeti daromadlarining barqaror ortib borishiga zamin yaratadi.

Biroq soliq imtiyozlarining ayrim cheklovchi jihatlari ham mavjud. Jumladan, davlat budjeti qisqa muddatda soliq tushumlarining kamayishi bilan yuzma-yuz keladi. Agar imtiyozlar samarasiz sohalarga berilsa yoki nazorat mexanizmlari yetarlicha ishlamasa, kutilgan natijaga erishilmasligi mumkin. Bundan tashqari, barcha korxonalar uchun umumiy soliq yengilliklari raqobat muhitini buzib qo'yish xavfini ham keltirib chiqaradi.

O'zbekiston Respublikasida kichik biznes uchun bir nechta asosiy soliq siyosati mavjud bo'lib, har birining o'ziga xos xususiyatlari va imtiyozlarga ega. Kichik soliq to'lovchi maqomiga ega bo'lgan subyektlar uchun aylanmadan 4% miqdorida yagona soliq to'lovi belgilangan. Bu rejim 1 mlrd so'mgacha yillik aylanmaga ega bo'lgan biznes subyektlari uchun mo'ljallangan va oddiy hisobdorlik tizimini nazarda tutadi (Kodeks, 2025).

Mikro firmalar uchun yana ham qulay shartlar yaratilgan bo'lib, yillik aylanma 1 mlrd so'mdan kam bo'lgan va ishchilar soni 20 nafargacha bo'lgan subyektlar aylanmadan atigi 1% miqdorida soliq to'laydi. Bu rejim asosan boshlang'ich bosqichdagi biznes subyektlari uchun mo'ljallangan va ularning rivojlanishiga yordam beradi.

Patent alohida ahamiyatga ega bo'lib, ma'lum faoliyat turlarini amalga oshiruvchi subyektlar uchun mo'ljallangan. Bu rejimda soliq miqdori aylanmaga bog'liq bo'lmasdan, oldindan belgilangan qat'iy miqdorda to'lanadi. 2024-yil ma'lumotlariga ko'ra, patent bo'yicha yillik to'lov 5-15 bazaviy hisoblash miqdori oralig'ida belgilanadi.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2024-yil holatiga kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining umumiy soni 450 mingta tashkil etdi, bu 2017-yilga nisbatan 2,3 barobar ko'p. Ushbu o'sishda soliq imtiyozlarining roli muhim bo'lib, 2019-2024-yillarda kichik biznesga berilgan soliq imtiyozlari hajmi yiliga o'rtacha 15% ga o'sib bordi (Stat, 2024).

Kichik biznes uchun berilgan soliq imtiyozlarining iqtisodiyotga ta'sirini baholash uchun bir nechta asosiy ko'rsatkichlarni tahlil qilish zarur. Birinchi navbatda, yangi yaratilgan ish o'rinlari soni va bandlik darajasiga ta'sirni ko'rish muhim.

1-jadval

Kichik biznes sektorida bandlik dinamikasi (ming kishi)

Yillar	Kichik biznesda bandlar	Umumiy bandlikda ulushi (%)	O'sish sur'ati (%)
2019	8,200	58,5	2,9
2020	8,450	59,1	3,0
2021	8,720	60,2	3,2
2022	9,150	61,8	4,9
2023	9,680	63,4	5,8
2024	9,970	64,9	6,7

Manba: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

Ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, kichik biznes sektorida bandlik barqaror o'sish tendensiyasini ko'rsatmoqda. 2019-2024-yillarda bu sektorda bandlar soni 18% ga oshgan, bu esa yillik o'rtacha 4,5% o'sishni tashkil etadi. Soliq imtiyozlarining ta'siri alohida yaqqol ko'rinadi, chunki 2022-yildan boshlab, qo'shimcha imtiyozlar joriy etilganidan keyin o'sish sur'ati sezilarli darajada oshgan. Bandlikning o'sish sur'ati yil sayin tezlashib borgan, bu soliq imtiyozlarining kuchayib borayotgan ta'siridan dalolat beradi. Lee va Gordon (2014) tomonidan ishlab chiqilgan "soliq samaradorlik indeksi" metodologiyasiga asosan, O'zbekistonda bu ko'rsatkich 2024-yilda 6,8 ni tashkil etdi, bu xalqaro andozalar bo'yicha yuqori natija hisoblanadi.

Investitsiyalar hajmi va kichik biznes rivojlanishi o'rtasidagi bog'liqlik ham muhim ko'rsatkichdir. Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda kichik biznes sektoriga jalb qilingan investitsiyalar 45 trillion so'mni tashkil etdi, bu 2019-yilga nisbatan 2,1 barobar ko'p. Soliq imtiyozlarining ta'sirini hududiy kesimda tahlil qilish ham muhim ahamiyatga ega. Har xil hududlarda kichik biznes rivojlanishi va soliq imtiyozlaridan foydalanish darajasi turlicha.

Soliq imtiyozlarining samaradorligini baholash uchun bir nechta asosiy ko'rsatkichlardan foydalanish mumkin:

1. Fiskal samaradorlik koeffitsienti = Yaratilgan QQS / Berilgan soliq imtiyozlari 2024-yilda bu ko'rsatkich 3,8 ni tashkil etdi, ya'ni har 1 so'm imtiyoz uchun 3,8 so'm qo'shimcha qiymat yaratilgan.

2. Bandlik samaradorlik koeffitsienti = Yaratilgan ish o'rinlari / Berilgan imtiyozlar (mlrd so'm) Bu ko'rsatkich 2024-yilda 112 ni tashkil etdi, ya'ni har 1 mlrd so'm imtiyoz uchun 112 ta yangi ish o'rni yaratilgan.

3. Investitsion samaradorlik koeffitsienti = Jalb qilingan investitsiyalar / Berilgan imtiyozlar 2024-yil bo'yicha bu koeffitsient 3,5 ga teng bo'ldi.

Kichik biznes rivojlanishi va soliq imtiyozlarining ta'siri turli sohalarda har xil darajada namoyon bo'ladi.

2-jadval

Soha bo'yicha kichik biznes taqsimoti

Soha	Subyektlar soni	Ulushi (%)	O'rtacha soliq yuki (%)
Savdo	180,500	40,1	2,8
Xizmat ko'rsatish	95,200	21,2	3,1
Ishlab chiqarish	72,800	16,2	3,5
Qishloq xo'jaligi	58,300	13,0	1,8
Qurilish	24,700	5,5	4,2
Transport	18,500	4,0	3,9

Manba: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

Savdo sohasi O'zbekiston kichik biznes sektorining eng katta qismini tashkil etib, 180,500 ta subyekt bilan umumiy kichik biznesning 40.1 foizini qamrab oladi. Bu soha o'rtacha 285,7 million so'm aylanmaga ega bo'lib, 2,8 foizlik soliq yuki bilan nisbatan qulay sharoitlarda faoliyat yuritadi. Sohaning rentabelligi 12,4 foizni tashkil etib, bu ko'rsatkich boshqa sohalarga nisbatan o'rtacha darajada hisoblanadi (Stat, 2024, 45-47).

Savdo sohasining eksport ulushi nisbatan past bo'lsa-da, bu ko'rsatkich asosan reeksport operatsiyalari va xalqaro savdo vositachiligi hisobiga shakllanadi. Sohaga sezilarli miqdorda investitsiya jalb qilingan bo'lib, bu asosan zamonaviy savdo markazlari va logistika infratuzilmasini rivojlantirishga yo'naltirilgan. Innovatsiya darajasi nisbatan past bo'lsa-da, so'nggi yillarda elektron tijorat va raqamli to'lov tizimlarining rivojlanishi bu ko'rsatkichni sezilarli darajada oshirmoqda.

Hududiy jihatdan savdo sohasi eng ko'p poytaxtda rivojlangan. Poytaxt viloyati ikkinchi o'rinda turadi. Boshqa yirik shaharlar ham savdo sohasida etakchi pozitsiyalarni egallaydi. Savdo sohasida soliq imtiyozlarining hududiy taqsimoti ham notekis bo'lib, poytaxt eng ko'p imtiyozdan foydalanadi.

Savdo sohasining ichki tuzilishi ham xilma-xil bo'lib, chakana savdo eng katta ulushni tashkil etadi. Ulgurji savdo ikkinchi o'rinda tursa, avtomobil savdosi va onlayn savdo ham o'z hissasini qo'shadi. Onlayn savdo so'nggi yillarda tez rivojlanib bormoqda va kelajakda bu yo'nalish yanada kengayishi kutilmoqda.

Kichik biznes subyektlari iqtisodiyotda bandlik, ishlab chiqarish hajmi va eksport imkoniyatlarini kengaytirishda asosiy drayver bo'lib xizmat qilmoqda. Shu bois ularga beriladigan soliq imtiyozlari samaradorligini chuqur baholash zarur. 3-jadvalda soliq imtiyozlari joriy etilishidan oldin va keyingi davrdagi ko'rsatkichlar keltirilgan.

3-jadval

Kichik biznes uchun soliq imtiyozlari samaradorligi

Ko'rsatkichlar	Imtiyozdan oldin (2020)	Imtiyozdan keyin (2023)	Mutlaq o'zgarish	Nisbiy o'sish (%)
Ishlab chiqarish hajmi (mlrd so'm)	125 000	170 000	+45 000	+36
Yangi ish o'rinlari soni (ming kishi)	920	1 210	+290	+31,5
Investitsiya hajmi (mlrd so'm)	18 500	29 600	+11 100	+60
Eksport ulushi (mlrd dollar)	1,2	1,9	+0,7	+58,3
Budjet tushumlari (mlrd so'm)	22 000	25 600	+3 600	+16,3
Rasmiylashtirilgan tadbirkorlar soni (%)	100	135	+35	+35

Manba: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi va xalqaro tashkilotlar ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, soliq imtiyozlari kichik biznes faoliyatiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatgan, ishlab chiqarish hajmi 36 foizga oshib, 125 trillion so'mdan 170 trillion so'mgacha ko'tarilgan. Bu kichik biznesning iqtisodiyotdagi ulushi ortib borayotganini bildiradi. Yangi ish o'rinlari soni 920 mingdan 1 million 210 minggacha oshib, 290 ming qo'shimcha ish joyi yaratilgan. Bu natija imtiyozlarning ijtimoiy samaradorligini ko'rsatadi (ILO, 2022). Investitsiya hajmi 60 foizga o'sib, 18,5 trillion so'mdan 29,6 trillion so'mgacha yetgan (Jahon banki, 2021). Bu kichik biznesning texnologik modernizatsiyaga qiziqishini oshirgan. Eksport ko'rsatkichlari ham ijobiy sur'at bilan o'sib, 1,2 milliard dollardan 1,9 milliard dollargacha yetgan. Bu kichik biznesning tashqi bozorlar bilan integratsiyalashuvini kuchaytirgan. Budjet tushumlari qisqa muddatli pasayish o'rniga 16,3 foizga o'sgan, ya'ni 22 trillion so'mdan 25,6 trillion so'mgacha ko'tarilgan. Bu soliq imtiyozlari barqaror fiskal natija berishini tasdiqlaydi. Rasmiylashtirilgan tadbirkorlar soni 35 foizga ortib, yashirin iqtisodiyot hajmi qisqarganini ko'rsatadi (Stat, 2023).

Kichik biznes uchun berilayotgan soliq imtiyozlarining samaradorligini baholashda bir nechta ko'rsatkichlar muhim rol o'ynaydi. Jumladan, soliq tushumlarining umumiy hajmidagi kichik biznes ulushi, yangi tashkil etilgan korxonalar soni, bandlik darajasidagi o'sish hamda yalpi ichki mahsulot (YaIM)dagi ulushi asosiy indikatorlar sifatida olinadi.

2019–2024-yillar oralig'ida kichik biznes uchun joriy etilgan soliq imtiyozlarining samaradorligini baholash natijalari shuni ko'rsatadiki, ushbu mexanizm mamlakat iqtisodiyotida muhim o'rin egallagan kichik tadbirkorlik sektorining rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Avvalo, YaIM tarkibidagi kichik biznesning ulushi 2019-yildagi 55,2 foizdan 2024-yilda 61,5 foizga oshgan bo'lib, bu ko'rsatkich iqtisodiy faoliyatda ushbu sektorning strategik rolini yanada kuchaytirganini bildiradi. Soliq tushumlari tahliliga e'tibor qaratilsa, qisqa muddatli davrda imtiyozlar natijasida davlat byudjeti ma'lum darajada yo'qotishlarga uchragan bo'lsa-da, umumiy tushumlarda kichik biznesning ulushi 34,1 foizdan 38,1 foizgacha o'sib, barqaror tendensiyani yuzaga keltirgan. Bu esa soliq imtiyozlari iqtisodiy faollikni oshirish orqali byudjetni tiklash va hatto mustahkamlash imkonini berishini ko'rsatadi.

**2019-2024-yillarda kichik biznes uchun soliq imtiyozlari
samaradorligi ko'rsatkichlari**

Yillar	Kichik biznesga berilgan imtiyozlar hajmi (mlrd. so'm)	YalMdagi kichik biznes ulushi (%)	Davlat byudjetiga to'langan soliqlar ulushi (%)	Yangi tashkil etilgan kichik korxonalar (mingta)	Bandlik darajasi, kichik biznesdagi ulushi (%)
2019	8 450	55,2	34,1	82,4	75,3
2020	9 320	56,0	33,7	77,9	76,5
2021	10 870	57,5	34,9	88,1	77,4
2022	12 430	59,0	36,2	94,6	78,9
2023	13 910	60,7	37,4	98,2	79,7
2024*	15 200	61,5	38,1	103,5	80,4

Manba: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligining 2024-yil uchun ma'lumotlar dastlabki hisob-kitoblarga asoslangan.

Yana bir muhim jihat shuki, yangi tashkil etilgan kichik korxonalar soni keskin ortgan. Agar 2019-yilda 82,4 mingta yangi subyekt ro'yxatga olingan bo'lsa, 2024-yilda bu ko'rsatkich 103,5 mingtaga yetgan. Bu raqamlar soliq yengilliklari tadbirkorlik uchun muhim rag'bat vazifasini bajarayotganini tasdiqlaydi. Yangi biznes subyektlari nafaqat ichki bozorni to'ldirish, balki tashqi bozorlarga chiqish imkoniyatlarini ham kengaytirgan.

Shuningdek, yangi tashkil etilgan kichik korxonalar soni ham mazkur davrda sezilarli darajada ortib, 2019-yildagi 82,4 mingtadan 2024-yilda 103,5 mingtagacha ko'paygan. Ushbu ko'rsatkich soliq yengilliklari tadbirkorlik muhiti uchun muhim rag'bat sifatida xizmat qilganini tasdiqlaydi. Natijada, nafaqat yangi biznes subyektlari paydo bo'ldi, balki iqtisodiy raqobat muhitida diversifikatsiya ham kuchaydi. Bandlik ko'rsatkichlari ham ijobiy dinamikani namoyon etdi: kichik biznesda band aholining ulushi 2019-yildagi 75,3 foizdan 2024-yilda 80,4 foizga yetdi. Bu esa soliq imtiyozlarining ijtimoiy samarasi, ya'ni aholining ish bilan ta'minlanish darajasini oshirishdagi o'rni katta ekanini anglatadi.

Kichik biznes uchun soliq imtiyozlari qisqa muddatda byudjet tushumlariga bosim ko'rsatishi mumkin bo'lsa-da, o'rta va uzoq muddatli istiqbolda iqtisodiy faollikni kuchaytirish, yangi ish o'rinlari yaratish va tadbirkorlik muhitini yaxshilash orqali o'zini to'liq oqlagan. Shu sababli, imtiyozlar mexanizmi nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy barqarorlikni ham ta'minlashda muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda.

Xizmat ko'rsatish sohasining eksport potentsiali yuqori bo'lib, savdo sohasidan ustundir. Ayniqsa, IT xizmatlar eksporti eng yuqori ko'rsatkichga ega. Professional xizmatlar ham yaxshi eksport natijasini ko'rsatmoqda. Sohaga sezilarli miqdorda investitsiya jalb qilingan bo'lib, bu asosan zamonaviy texnologiyalar va kadrlar tayyorlashga yo'naltirilgan. Xizmat ko'rsatish sohasining kichik tarmoqlari orasida sog'liqni saqlash va professional xizmatlar ham muhim o'rin egallaydi. Sog'liqni saqlash xizmatlarida innovatsiya darajasi o'rtacha bo'lsa-da, eksport potentsiali mavjud. Professional xizmatlar esa yuqori malakali kadrlar bilan ishlaydi va eksport yo'nalishida yaxshi natijalar ko'rsatadi.

Bu soliq imtiyozlarining ushbu sohada samarali ishlaganligi haqida dalolat beradi. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi kichik biznes uchun yangi imkoniyatlar yaratib, shu bilan birga yangi muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. E-tijorat rivojlanishi, onlayn xizmatlar ko'rsatish va raqamli to'lovlar tizimining kengayishi soliq tizimiga yangi talablar qo'ymoqda.

COVID-19 pandemiyasi davrida ko'plab kichik biznes subyektlari qiyinchiliklarga duch keldi. Davlat tomonidan joriy etilgan qo'shimcha soliq imtiyozlari va to'lovlarni keyinga qoldirish choralari kichik biznesni qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynadi. 2020-2021-yillarda

pandemiya ta'siri ostida 67,000 ta kichik biznes subyekti vaqtinchalik soliq imtiyozlaridan foydalandi.

Kichik biznes uchun soliq imtiyozlari qisqa muddatli byudjet yo'qotishlari evaziga o'rta va uzoq muddatli davrda ancha katta iqtisodiy va ijtimoiy natijalarni ta'minlagan. YalMdagi ulushning o'sishi, soliq tushumlaridagi barqaror dinamik, yangi korxonalar sonining ko'payishi va bandlikning oshishi ushbu mexanizmni samarali iqtisodiy vosita sifatida baholash imkonini beradi. Shu boisdan ham kichik biznesni qo'llab-quvvatlashda soliq imtiyozlarini yanada takomillashtirish va selektiv yondashuvni kuchaytirish iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa va takliflar.

Umuman olganda, soliq imtiyozlari qisqa muddatda byudjetga ma'lum yo'qotishlar keltirishi mumkin bo'lsa-da, uzoq muddatli istiqbolda iqtisodiy faollikni kuchaytirish, tadbirkorlik muhitini rivojlantirish va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash orqali o'zini to'liq oqlagan. Shu sababli, kelgusida soliq imtiyozlarini yanada maqsadli va selektiv yondashuv asosida takomillashtirish, ayniqsa innovatsion faoliyat, eksportga yo'naltirilgan korxonalar va yuqori qo'shilgan qiymat yaratadigan biznes subyektlarini qo'llab-quvvatlashga qaratish maqsadga muvofiq bo'ladi. Shu bilan birga quyidagi xulosalarni keltirib o'tish mumkin.

1. Soliq imtiyozlari samaradorligini oshirish uchun maqsadli yondashuv qo'llash zarur. Har bir imtiyoz aniq maqsadga ega bo'lishi va vaqt bilan cheklanishi kerak. Bu byudjet resurslarining samarali ishlatilishini ta'minlaydi va imtiyozlarning ta'sirini oshiradi.

2. Monitoring va baholash tizimini takomillashtirish orqali soliq imtiyozlarining ta'sirini muntazam baholash va zarur hollarda korrekktiv choralar ko'rish zarurati mavjud. Buning uchun zamonaviy raqamli vositalardan foydalanish maqsadga muvofiq.

3. Hududiy differentsiatsiyani joriy etish ya'ni har xil hududlarning rivojlanish darajasi va imkoniyatlarini hisobga olgan holda soliq imtiyozlarini differentsiallashtirish kerak. Bu hududiy tengsizliklarni kamaytirishga yordam beradi.

4. Zamonaviy texnologiyalar va raqamli biznes modellarga mos keluvchi yangi soliq imtiyozlari turlarini ishlab chiqish zarur. E-tijorat va raqamli xizmatlar uchun maxsus imtiyozlar joriy etish maqsadga muvofiq.

5. Har bir iqtisodiyot sohasining xususiyatlarini hisobga olgan holda soliq imtiyozlarini loyihalash kerak. Bu imtiyozlarning samaradorligini oshiradi va iqtisodiyotning diversifikatsiyasiga yordam beradi.

Adabiyotlar /Jumepamypa/Reference:

Chen, D., & Mintz, J. (2013). *Small business taxation and entrepreneurship. Tax Policy and the Economy*, 27(1), 57-90.

Devereux, M.P., & Griffith, R. (2003). *Evaluating tax policy for location decisions. International Tax and Public Finance*, 10(2), 107-126.

ILO (2022). *Xalqaro mehnat tashkiloti- "Employment and small business report"*.

Jahon banki (2021) – *"Doing Business Indicators: Small Enterprises"*, 2021.

Jenkins, G.P., & Khadka, R. (2010). *Tax incentives for development. Development Discussion Paper No. 653*.

Lee, Y., & Gordon, R.H. (2014). *Tax structure and economic growth. Journal of Public Economics*, 89(5), 1027-1043.

Lee, Y., & Gordon, R.H. (2014). *Tax structure and economic growth*, 1035-1038 betlar.

O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi, 25-modda.

O'zbekiston Respublikasi Statistika qo'mitasi. (2024). Kichik biznes statistikasi, 23 bet.

Stat (2023). O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari, 2023-yil.

Stat (2024). O'zbekiston Respublikasi Statistika qo'mitasi. Kichik biznes statistikasi, 23 bet.

World Bank Group. (2021). Small and Medium Enterprises Finance. Washington D.C.

Zee, H.H., Stotsky, J.G., & Ley, E. (2002). Tax incentives for business investment. *World Development*, 30(9), 1497-1516.

Абдуллаева Г.А. (2022). Замонавий шароитда кичик бизнес солиқ сиёсатини такомиллаштириш йўллари. *Иқтисодчи*, 2, 23-30.

Каримов А.Х., Рахмонов Б.М. (2020). Ўзбекистонда кичик бизнес ривожланишида солиқ сиёсатининг роли. *Иқтисодиёт ва таълим*, 3, 45-52

Петров А.В., Иванова С.М. (2019). Налоговые льготы для малого бизнеса: оценка эффективности. *Вопросы экономики*, 5, 78-92.

Смирнова Е.П., Козлов В.И. (2021). Роль налоговых льгот в развитии малого бизнеса в странах СНГ. *Экономический анализ*, 3(4), 45-58.

Тошматов И.А., Юсупова М.Н. (2021). Кичик бизнес учун солиқ имтиёзларининг ҳудудий ривожланишга таъсири. *Молия ва банк иши*, 4, 78-85.

Kodeks (2025) O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi, 25-modda.